

FOCUS

10

December 2015

Tertiaire sector in Brussel: welke activiteiten ondersteunen de groei?

Pierre-François Michiels

De publicatie van de jongste regionale economische vooruitzichten 2015-2020 biedt ons de kans de evolutie van de economische activiteit en van de werkgelegenheid in Brussel te analyseren op sectoraal niveau. We weten dat de Brusselse economie in grote mate op de tertiaire sector gericht is. Welke evolutie heeft de activiteitenstructuur echter doorgemaakt sinds het begin van de jaren 1980? Welke tendensen verwachten we tijdens de komende jaren in de verschillende bedrijfstakken van dienstenactiviteiten op het vlak van toegevoegde waarde en jobcreatie? Welke sectoren hebben de groei in het verleden ondersteund of afgeremd en welke zijn de motoren van het aangekondigde herstel?

Inleiding

Zowel op geografisch, institutioneel, demografisch als sociaal-economisch vlak bezit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bepaalde eigenschappen die regelmatig onder de aandacht worden gebracht. Het Gewest is centraal gelegen in België en in Europa, het heeft een beperkte oppervlakte, het is niet alleen een stad en een gewest maar ook een hoofdstad op meerdere niveaus, het wordt bewoond door een sterk groeiende bevolking, het beschikt over gekwalificeerde arbeidskrachten enzovoort. Door de jaren hebben al deze kenmerken invloed uitgeoefend op de economische activiteit in Brussel. Die invloed vertaalt zich meer bepaald in een bijzondere activiteitenstructuur met een groot overwicht van de dienstenactiviteiten, als gevolg waarvan dit gewest duidelijk verschilt van de twee andere gewesten in België. Het overwicht van de tertiaire sector (→ [Glossarium](#)), dat al meer dan 30 jaar geleden kon worden waargenomen, is tot vandaag geleidelijk groter geworden. De omvang en de aard van de tertiarisering

van de economie zijn verschillend voor enerzijds Brussel en anderzijds het hele land. Tijdens de afgelopen dertig jaar hebben ingrijpende veranderingen het relatieve belang van de bedrijfstakken gewijzigd. Hun prestaties inzake toegevoegde waarde en werkgelegenheid zijn gedurende die periode geëvolueerd en soms ook op verschillende wijze op gewestelijk en nationaal vlak. De groeimotoren van het verleden zijn niet altijd dezelfde die we voor de komende jaren verwachten.

Om deze sectorale ontwikkelingen over een lange periode in detail te bestuderen kunnen we gebruik maken van de resultaten van de jongste regionale economische vooruitzichten 2015-2020, die in juli 2015 zijn verschenen. Deze regionale projecties op middellange termijn zijn afkomstig van het HERMREG-model (→ [Methodologie](#)). Dit model laat toe projecties voor verschillende aggregaten te maken, ingedeeld in 13 bedrijfstakken, op basis van reeksen van historische gegevens die teruggaan naar het midden (of zelfs het begin, voor bepaalde variabelen) van de jaren 1980. [Inzet 1](#) bevat een beknopte voorstelling

1. Macro-economische context

De regionale economische vooruitzichten 2015-2020 zijn gebaseerd op het nationale macro-economische kader dat het Federaal Planbureau (FPB) in mei 2015 heeft voorgesteld^[1].

De heropleving van de groei krijgt bevestiging in 2015 maar blijft gematigd

Volgens de projecties zou de groei van het Brusselse bbp in volume (→ Glossarium) tussen 2015 en 2020 gemiddeld 1,4 % per jaar moeten bedragen, i.e. nauwelijks minder dan de verwachtingen voor het Belgische niveau (1,5 % per jaar). De schuchtere heropleving in 2014 (+0,6 % in Brussel) zou aldus gevoelig moeten worden versterkt. Het gaat om een duidelijke verbetering ten opzichte van de prestaties die werden opgetekend van 2009 tot 2013, een periode die gemiddeld werd gekenmerkt door een nulgroei van de Brusselse economische activiteit.

De werkgelegenheid neemt opnieuw toe vanaf 2015

Over de periode 2015-2020 zou de binnenlandse werkgelegenheid (→ Glossarium) moeten stijgen met 0,6 % per jaar in Brussel tegen een stijging met 0,7 % voor het hele land. Dit aangekondigde herstel komt er na drie opeenvolgende jaren, van 2012 tot 2014, die werden gekenmerkt door een quasi-stagnatie van het aantal werknemers dat op het gewestelijk grondgebied was tewerkgesteld. Van 2015 tot 2020 zou de netto banencreatie gemiddeld circa 4 300 eenheden per jaar moeten bedragen, wat de binnenlandse werkgelegenheid in Brussel op meer dan 715 000 personen zou brengen in 2020.

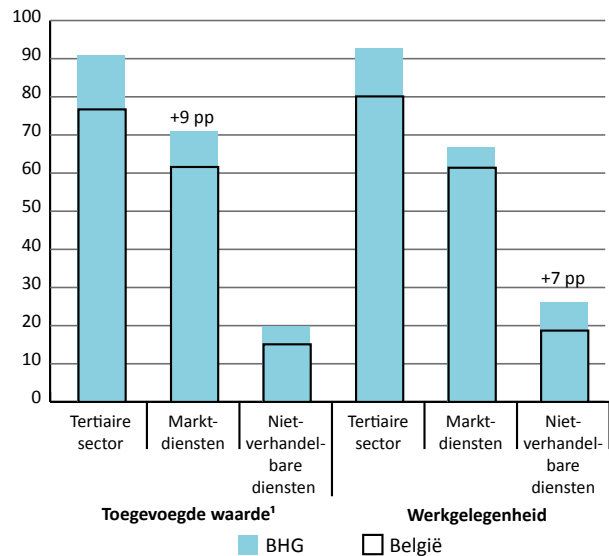
van de belangrijkste resultaten die de macro-economische context in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest definiëren.

De tertiaire sector heeft een overwicht maar zijn aandeel nadert een plafond

Grafiek 01 toont het duidelijke overwicht van de tertiaire sector in de activiteitenstructuur van de Brusselse economie, zowel voor toegevoegde waarde (91 % van het totaal in 2013) als voor werkgelegenheid (93 %). Op nationale schaal is het aandeel van de tertiaire activiteiten merkbaar kleiner, met respectievelijk 77 % en 80 % van het totaal in 2013. Voor de toegevoegde waarde springt het verschil grotendeels in het oog voor het aandeel van de marktdiensten, dat groter is in Brussel (71 %) dan in België (62 %). Op het vlak van de werkgelegenheid onderscheidt vooral het hogere gewicht van de niet-verhandelbare diensten – die voornamelijk bestaan uit de tak "overheid en onderwijs" – het Gewest (26 %) van het land in zijn geheel (19 %). Deze situatie

weerspiegelt het bijzondere statuut van Brussel als hoofdstad en economisch, politiek en bestuurlijk beslissingscentrum.

01 Activiteitenstructuur van het BHG en België in 2013 (aandeel in %)

(1) Toegevoegde waarde in lopende prijzen

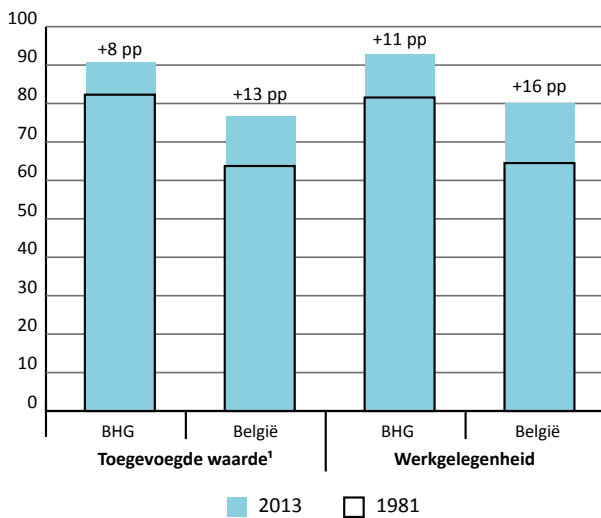
Bron: HERMREG

Op basis van de in het HERMREG-model gebruikte historische reeksen stellen we vast dat de tertiaire aard van de economische activiteit in Brussel al aanwezig was in het begin van de jaren 1980 en bovendien nadrukkelijker dan op nationaal niveau (grafiek 02)^[2]. Uit de analyse van de evolutie van de activiteitenstructuur tijdens de voorbije decennia blijkt dat deze tertiaire aard nog sterker is geworden. Terwijl dit proces van tertiërisering duidelijk zichtbaar is op het Brusselse niveau, waren de structuurwijzigingen in werkelijkheid echter veel ingrijpender voor het hele land. De evolutie was vooral opmerkelijk voor de marktdiensten: tussen 1981 en 2013 is hun aandeel in de totale werkgelegenheid gestegen met 9 procentpunten (pp) (→ Glossarium) in Brussel en met 17 pp voor België. De evolutie van het gewicht van de niet-verhandelbare diensten was kleiner, met een winst van 3 pp voor Brussel en zelfs een daling met 2 pp voor het hele land.

Ook in tal van grote steden of regio's van geïndustrialiseerde landen is de tertiërisering van de economische activiteit waarneembaar. Meerdere elementen bieden een verklaring voor deze tendens; sommige daarvan zijn globale elementen, andere zijn eigen aan Brussel. Onder de wereldwijde veranderingen die zich de laatste dertig jaar hebben voorgedaan, vestigen we de aandacht op de groeiende tendens bij bedrijven om randactiviteiten uit te besteden en opnieuw te focussen op hun kernactiviteit. Als gevolg van deze evolutie ging een deel van de toegevoegde waarde en van de werkgelegenheid van

de zogenaamde "klassieke" sectoren (bv. de industrie) over naar gespecialiseerde bedrijfstakken binnen de marktdiensten (sociaal secretariaat, juridische en informaticadiensten, schoonmaak, autovlootbeheer enzovoort). Ook andere factoren hebben een rol gespeeld, zoals de technische vooruitgang, de dematerialisatie van sommige economische activiteiten, de globalisering van de handel en de veranderingen in de consumptie van de particulieren [Schreiber en Vicard, 2011].

02 Evolutie van het aandeel van de tertiaire sector in het BHG en België (%)

(1) Toegevoegde waarde in lopende prijzen

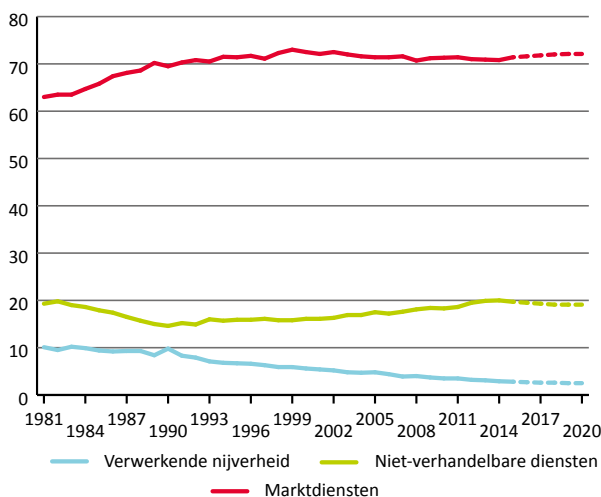
Bron: HERMREG

Andere evoluties zijn typischer voor Brussel, meer bepaald die welke verband houden met zijn bijzondere statuut van hoofdstad waarnaar we hierboven al verwezen. Een van de belangrijkste veranderingen in dit verband heeft betrekking op de aanwezigheid van de internationale organisaties op het grondgebied van het Gewest; die aanwezigheid is voortdurend

sterker geworden, meer bepaald door de ontwikkeling van de Europese instellingen. In het zog van deze instellingen verwelkomde het Gewest ook een groeiend aantal randspelers zoals tal van diplomatieke vertegenwoordigingen of lobbygroepen. Om tegemoet te komen aan de noden van al deze spelers heeft een zeer gevarieerd dienstenaanbod zich stap voor stap ontwikkeld: administratieve ondersteuning, vertaling, consultancy, juridische ondersteuning, logistiek, zakentoeerisme, organisatie van evenementen (congressen, colloquia, beurzen...). Tot slot dient de aandacht te worden gevestigd op de weerslag van de toegenomen concurrentie tussen de economische spelers op het vlak van grondinname, gelet op de vrij beperkte oppervlakte van het Brusselse grondgebied. Aldus hebben activiteiten die meer ruimte innemen en soms minder hoge toegevoegde waarde bieden geleidelijk terrein verloren, soms ook in de letterlijke betekenis.

Al deze elementen bieden een verklaring voor de versterking van de tertiaire sector in Brussel en meer bepaald voor de grote toename van het aandeel van de marktdiensten, inzonderheid ten koste van de industrie (grafieken 03 en 04). Wat betreft de toegevoegde waarde is het gewicht van de marktdiensten vooral groter geworden tussen het begin van de jaren 1980 en het einde van de jaren 1990 (van 63 % tot 73 %); daarna is het vrij stabiel gebleven. Anderzijds is hun aandeel in de Brusselse werkgelegenheid blijven toenemen, zelfs nog na halverwege de jaren 2000. Verder zullen we zien dat deze toename zich concentreerde in twee bijzondere bedrijfstakken. In de verwerkende nijverheid is de relatieve achteruitgang nagenoeg constant sinds het begin van de jaren 1980. De werkgelegenheid in de industrie was nog goed voor 12 % van het regionaal totaal in 1981, tegen slechts 3 % in 2013.

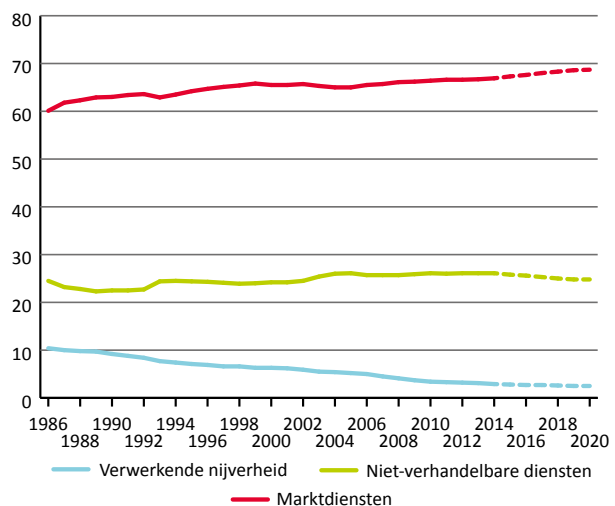
03 Evolutie van de activiteitenstructuur in termen van toegevoegde waarde, 1981-2020 (aand. in %)

(1) Toegevoegde waarde in lopende prijzen

Bron: HERMREG

04 Evolutie van de activiteitenstructuur in termen van werkgelegenheid, 1986-2020 (aandeel in %)

Bron: HERMREG

In de projectieperiode zet de evolutie van de activiteitenstructuur in Brussel de in een recent verleden waargenomen tendensen voort. Zo zou het gewicht van de verwerkende nijverheid, dat al zeer laag is, nog kleiner worden en dalen tot 2,5 % in 2020, zowel wat betreft toegevoegde waarde als werkgelegenheid. In de lijn echter van de evolutie die we sinds 2010 waarnemen, zou deze daling minder uitgesproken zijn dan tijdens de afgelopen decennia. Ook de tertiarisering van de economie zou tijdens de komende twee jaar moeten vertragen, en wel via twee tegengestelde bewegingen: toename van het relatieve belang voor de marktdiensten en afname voor de niet-verhandelbare diensten. Wat betreft de toegevoegde waarde zouden beide bewegingen elkaar compenseren, zodat het gewicht van de hele tertiaire sector zou stagneren tussen 2015 en 2020. Op het vlak van de werkgelegenheid zou het aandeel van de marktdiensten duidelijk blijven groeien en de verwachte daling voor de niet-verhandelbare diensten overtreffen. Tot slot zou het gewicht van de tertiaire activiteiten in de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid dus groter blijven worden tegen 2020 (93,5 % van het totaal), zij het minder snel dan het geval was vóór de crisis.

Bijdrage van de bedrijfstakken van de tertiaire sector

In dit deel gaan we nader in op de vooruitzichten op sectoraal niveau. Tabel 05 biedt een samenvatting van de resultaten inzake toegevoegde waarde en werkgelegenheid voor elk van de 13 bedrijfstakken die in het HERMREG-model worden geïdentificeerd. Met dit model kan ook worden berekend in welke mate de verschillende takken in het verleden hebben bijgedragen of in de toekomst zullen bijdragen tot de groei van de toegevoegde waarde en van de werkgelegenheid in Brussel. Deze bijdrage (→ Glossarium) is afhankelijk van zowel het relatieve gewicht van de sectoren in de activiteitenstructuur als van hun eigen groeidynamiek. De onderstaande commentaren hebben uitsluitend betrekking op de voornaamste zes bedrijfstakken van de tertiaire sector. Grafiek 06 stelt de cijfers van de bijdrage voor de periode 2015-2020 voor, terwijl grafiek 07 de evolutie van de sectorale prestaties in de tijd visueel voorstelt.

Overige marktdiensten

De tak "overige marktdiensten" is veruit de belangrijkste activiteitensector in Brussel. In 2013 vertegenwoordigde hij 28 % van de binnenlandse

05 Voornaamste resultaten per bedrijfstak in het BHG

	Toegevoegde waarde			Werkgelegenheid			
	Miljoenen euro ¹ 2013	Aandeel ¹ 2013 (%)	Gemiddelde groei ² 2015-2020 (%)	Aantal personen 2013	Aandeel 2013 (%)	Gemiddelde groei 2015-2020 (%)	Gemiddelde verschil 2015-2020 (personen)
Landbouw	11	0,0	2,0	111	0,0	1,6	2
Energie	2 109	3,3	1,1	7 291	1,1	1,2	85
Verwerkende nijverheid	1 963	3,1	-0,2	21 143	3,1	-2,2	-414
Intermediaire goederen	585	0,9	-2,7	4 065	0,6	-5,3	-175
Uitrustingsgoederen	600	0,9	1,0	6 012	0,9	-0,2	-14
Verbruiksgoederen	778	1,2	0,7	11 066	1,6	-2,2	-224
Bouw	1 853	2,9	1,0	21 373	3,1	0,3	60
Marktdiensten	45 555	70,9	1,7	459 352	66,7	1,0	4 911
Vervoer en communicatie	5 513	8,6	1,6	45 448	6,6	0,2	77
Handel en horeca	7 654	11,9	1,5	97 144	14,1	0,2	240
Krediet en verzekeringen	11 300	17,6	2,5	58 228	8,5	0,0	8
Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	3 756	5,8	1,8	68 355	9,9	1,7	1 217
Overige marktdiensten	17 332	27,0	1,4	190 178	27,6	1,7	3 370
Niet-verhandelbare diensten	12 763	19,9	0,3	179 691	26,1	-0,2	-366
Overheidsdiensten en onderwijs	12 697	19,8	0,3	174 040	25,3	-0,3	-511
Huishoudelijke diensten	67	0,1	1,9	5 651	0,8	2,3	145
Totaal	64 254	100,0	1,4	688 961	100,0	0,6	4 276

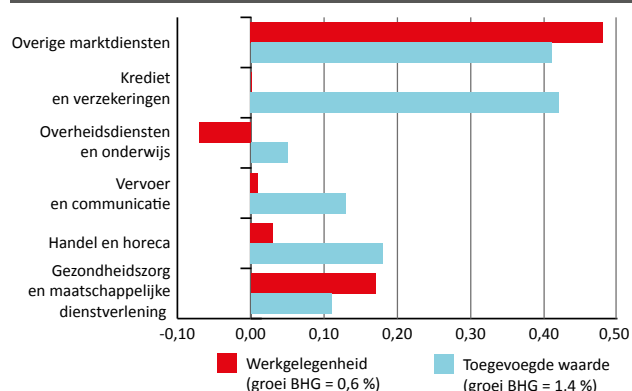
Bron: HERMREG

(1) Toegevoegde waarde in lopende prijzen

(2) Groei van de toegevoegde waarde in volume (kettingeuro's, referentiejaar 2005)

werkgelegenheid (met meer dan 190 000 tewerkgestelde werknemers) en 27 % van de regionale toegevoegde waarde. Deze tak omvat een grote diversiteit aan activiteiten, zoals het uitgeverijwezen, de audiovisuele sector, de reclamewereld, informaticadiensten, advies en consultancy, administratieve en ondersteunende diensten, maar evengoed vastgoed-, boekhoudkundige, juridische, wetenschappelijke en technische activiteiten. Globaal kenden deze activiteiten tijdens de laatste 25 jaar een zeer sterke ontwikkeling op Brussels niveau (zie de uitleg hierboven). Meer bepaald het aantal werknemers in deze bedrijfstak is sterk gestegen: in 1990 telde de sector nog 121 000 werknemers, goed voor een aandeel van 19 %. Tussen 1990 en 2013 is het aantal werknemers in slechts drie activiteitensectoren in Brussel gestegen. Het gaat om de "overige marktdiensten" (netto circa +69 000 banen), die een grote voorsprong hebben op de takken "overheidsdiensten en onderwijs" (+39 000) en "gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening" (+27 000).

06 Sectorale bijdrage tot de groei van de toegevoegde waarde¹ en de werkgelegenheid, 2015-2020 (pp)

(1) Toegevoegde waarde in volume
Bron: HERMREG

Sinds het midden van de jaren 2000 werd de werkgelegenheid in de sector in het bijzonder ondersteund door het groeiend succes van de dienstencheques (→ Inzet 2). Dankzij dit systeem kon de werkgelegenheid meer bepaald blijven groeien in de periode na de crisis (ook al verliep de groei steeds trager). Omgekeerd was de impact groter voor de toegevoegde waarde, met een lichte daling in 2009 (-0,2 % in volume) en vooral een spectaculaire afname in 2012 (-6,1 %). In deze context duurde het tot 2014 alvorens het niveau van toegevoegde waarde opnieuw – nauwelijks – het niveau van 2008 overschreed.

Tijdens de projectieperiode zou de groei van de toegevoegde waarde die in de "overige marktdiensten" wordt gegenereerd vrij stabiel moeten blijven, gemiddeld rond 1,4 % per jaar voor de periode 2015-2020. In dezelfde periode zou het aantal werknemers elk jaar stijgen met 1,7 %, wat overeenstemt met iets minder dan 3 400 netto

gecreëerde banen. We stellen echter vast dat de omvang van deze creatie al duidelijk zou afnemen tijdens de laatste twee jaren van de projectieperiode. Tegen 2020 zouden er ongeveer 213 000 personen in deze tak werken, i.e. bijna 17 000 meer dan in 2015.

2. Banen in de dienstencheques

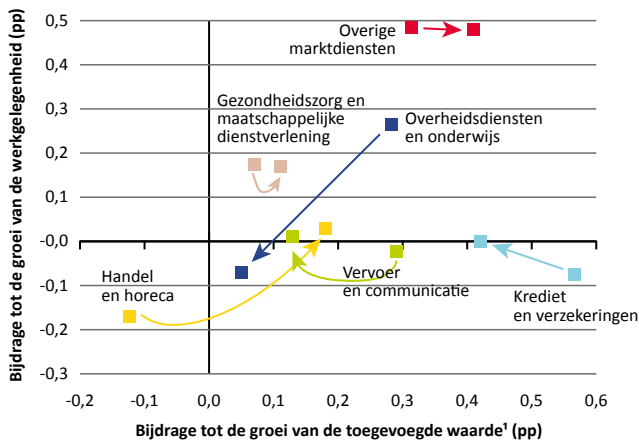
In 2013 werkten bijna 19 000 personen via het systeem van de dienstencheques in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, van wie circa 16 000 in de sector van de "overige marktdiensten" en 3 000 in de tak "gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening". Sinds de invoering van het systeem in 2004 is de werkgelegenheid via dienstencheques sterk gestegen, meer bepaald in Brussel. Tussen 2007 en 2013 verzesvoudigde het aantal werknemers op het Brusselse niveau (factor 3 voor het hele land). Tijdens dezelfde periode is bijna de helft van de netto gecreëerde banen in Brussel te danken aan het systeem van de dienstencheques. Van 2007 tot 2013 immers is de totale regionale werkgelegenheid gemiddeld gestegen met 5 100 eenheden per jaar netto. Bij die nieuwe banen vinden we elk jaar circa 2 500 bijkomende werknemers in activiteiten die verband houden met de dienstencheques. Zo hielp het systeem de groei van de werkgelegenheid ondersteunen tijdens de jaren die volgden op de crisis van 2008/2009. De voorbije jaren had de toename van de werkgelegenheid in de dienstencheques echter de neiging gevoelig te vertragen, niet alleen in Brussel maar ook in de andere twee gewesten van ons land. Terwijl we ervan mogen uitgaan dat de sector stap voor stap een bepaalde maturiteit bereikt, dient ook te worden gewezen op de gevolgen van de crisis voor een deel van de bedrijven in de sector en voor de koopkracht van de gebruikers. Dit is des te meer zo daar de gebruikskosten van de dienstencheques zijn gestegen als gevolg van de opeenvolgende wijzigingen waartoe de regering besliste met betrekking tot de aankooprijks van de cheques en de mogelijkheden van belastingaftrek.

Onder deze omstandigheden blijft de huidige vertraging aanhouden volgens de projecties. Voor de periode 2015-2020 zou de werkgelegenheid in de dienstencheques te Brussel stijgen met 0,8 % per jaar, i.e. veel langzamer dan voorheen het geval was. Op jaarbasis zou het aantal netto gecreëerde banen in de sector nauwelijks meer bedragen dan 150 eenheden, terwijl de stijging van de binnenlandse werkgelegenheid voor het hele Gewest bijna 4 300 eenheden zou bedragen.

Analyseren we de evolutie van de prestaties van de sector in de tijd op basis van grafiek 07, dan stellen we vast dat de bijdrage voor de werkgelegenheid stabiel zou blijven en 0,48 pp per jaar zou bedragen. De "overige marktdiensten" zouden dus een groot overwicht blijven hebben op de andere takken voor het aantal netto gecreëerde banen. Anderzijds zou de bijdrage tot de groei van de toegevoegde waarde stijgen van 0,31 pp per jaar tussen 1990 en 2013 tot 0,41 pp voor de periode 2015-2020. Tijdens de

komende jaren zouden de "overige marktdiensten" dus evolueren tot een van de twee belangrijke pijlers voor het herstel van de economische activiteit in het Gewest, nagenoeg op gelijke voet met de financiële sector (zie infra).

07 Evolutie van de bijdragen in de tertiaire sector in het BHG, gemiddelden 1990-2013 en 2015-2020

(1) Toegevoegde waarde in volume

Nota: Gemiddelde groei totale toegevoegde waarde BHG = 1,4 % (1990-2013) en 1,4 % (2015-2020)

Note: Gemiddelde groei totale werkgelegenheid BHG = 0,4 % (1990-2013) en 0,6 % (2015-2020)

Bron: HERMREG

Krediet en verzekeringen

Als financieel centrum onderscheidt Brussel zich van de rest van het land door het grote overwicht van de tak "krediet en verzekeringen". Met een aandeel van bijna 18 % in de toegevoegde waarde en van 8,5 % in de werkgelegenheid in 2013 doet de Brusselse financiële sector veel beter dan het nationale gemiddelde (respectievelijk 6,0 % en 2,8 %). Deze situatie valt meer bepaald te verklaren door de zeer verschillende aard van de diensten die in Brussel worden aangeboden; die diensten zijn meer gericht op de activiteiten van groot- en investeringsbanken of op vermogensbeheer. De financiële diensten vormden een belangrijke motor voor de groei van de economische activiteit in het Gewest, inzonderheid tussen 1994 en 2002. De werkgelegenheid in deze sector daalt echter op nagenoeg constante wijze sinds 2003. Over een periode van 11 jaar verloor de tak "krediet en verzekeringen" aldus meer dan 11 000 werknemers netto; in 2013 bedroeg het totale aantal werknemers in deze sector circa 58 000 personen.

De opeenvolgende crisissen die de financiële sector in het recente verleden aan het wankelen hebben gebracht (meer bepaald *subprimes*, overheidsschulden, *grexit*), legden een zware hypotheek op de groei van de werkgelegenheid. Het voortbestaan van sommige banken heeft aan een zijden draadje gehangen en alle banken dienden

maatregelen te nemen om hun balansen opnieuw gezond te maken. Deze crisissen en hun gevolgen voor de wereldwijde economische omgeving hebben ook gewogen op de rentabiliteit van de financiële spelers, waardoor de sector is terechtgekomen in een logica van verdere rationalisering van het personeel. De gevolgen waren minder negatief op het vlak van toegevoegde waarde, daar het activiteitenvolume is blijven stijgen, met uitzondering van belangrijke correcties in 2007 en 2013 (telkens circa -3 %).

Van 2015 tot 2020 zou de groei van de toegevoegde waarde in de tak "krediet en verzekeringen" gemiddeld 2,5 % per jaar bedragen, een duidelijk herstel ten opzichte van de evolutie tijdens de twee voorgaande jaren. Met dit herstel van de activiteit zou de bijdrage van de sector tot de stijging van de regionale toegevoegde waarde 0,42 pp per jaar bedragen tussen 2015 en 2020, i.e. een beetje minder dan één derde van het totaal (grafiek 06). Dit resultaat maakt van de financiële sector de grootste bijdrager tot het herstel van de Brusselse economische activiteit tijdens de komende jaren, net vóór de 'overige marktdiensten'. In tegenstelling echter met de verwachte verbetering voor die laatste (zie supra) dient te worden benadrukt dat de prestaties van de sector er in vergelijking met het verleden op achteruit zouden gaan. De bijdrage van de financiële activiteiten was immers aanzienlijk hoger in de periode 1990-2013 (gemiddeld 0,57 pp per jaar) en veel groter dan die van de andere takken (grafiek 07).

Voor de werkgelegenheid gaan de projecties uit van een quasi-stagnatie van het aantal werknemers in de tak "krediet en verzekeringen" tussen 2015 en 2020, met iets meer dan 57 000 personen. Hoewel de financiële sector een belangrijke leverancier van arbeidskrachten blijft op het niveau van het Gewest, zou zijn bijdrage tot de groei van de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid dus zo goed als nul moeten bedragen. Ondanks dit resultaat laat grafiek 07 zien dat het gaat om een lichte verbetering in vergelijking met de negatieve gemiddelde bijdrage in de periode 1990-2013 (-0,07 pp).

Overheidsdiensten en onderwijs

Op het niveau van Brussel is de tak "overheidsdiensten en onderwijs" een van de slechts drie bovenvermelde sectoren waar het aantal werknemers in 2013 is gestegen in vergelijking met 1990 (+39 000). Dankzij de aanwezigheid van vele instellingen en overheden die met verschillende beleidsniveaus zijn verbonden (federale overheid, gewesten, gemeenschappen, gemeenten), stelde de tak 174 000 personen te werk in 2013, i.e. een kwart van de binnenlandse werkgelegenheid in het Brussels Hoofdstedelijk

Gewest. Ter vergelijking: het aandeel van deze sector in de nationale werkgelegenheid bedraagt slechts 18 %.

Als gevolg van zijn aard is de tak "overheidsdiensten en onderwijs" niet zeer gevoelig voor conjunctuurschommelingen. Terwijl de groei van de werkgelegenheid in de marktdiensten tussen 2009 en 2013 gemiddeld daalde tot 0,6 % per jaar, bleef het aantal werknemers in de overheidsadministratie en het onderwijs stijgen tegen een vrij hoog ritme (+1,2 % per jaar), waarmee deze sector de regionale werkgelegenheid ondersteunde. Het jaar 2014 en de volgende jaren zouden een breuk moeten vormen ten opzichte van de positieve evolutie die tijdens het vorige decennium werd opgetekend. In een context van inperking van de overheidsfinanciën zouden de maatregelen van begrotingssanering die op verschillende beleidsniveaus zijn genomen (notamment la limitation des remplacements suite aux départs naturels dans l'administration) zich immers moeten vertalen in een daling van het personeel in de sector tijdens de projectieperiode. In de periode 2015-2020 zouden er aldus elk jaar gemiddeld 510 banen verdwijnen, wat neerkomt op een daling van het aantal werknemers met 0,3 % per jaar.

Onder deze voorwaarden zou de bijdrage van de tak tot de groei van de Brusselse werkgelegenheid negatief worden, met -0,07 pp per jaar tijdens dezelfde periode (grafiek 06). Tussen 1990 en 2013 bedroeg het waargenomen gemiddelde 0,26 pp op jaarbasis. In grafiek 07 is duidelijk te zien dat de sector "overheidsdiensten en onderwijs" aldus de grootste daling laat optekenen, tijdens de projectieperiode, in vergelijking met de prestaties in het verleden. Op het vlak van de toegevoegde waarde zou de bijdrage lichtjes positief blijven (+0,05 pp), maar toch ver onder de prestaties in het verleden. Deze evolutie, vergelijkbaar met die welke we verwachten voor de werkgelegenheid, is een logisch resultaat, daar in deze tak voornamelijk de lonen de toegevoegde waarde vertegenwoordigen.

Vervoer en communicatie

In 2003 vertegenwoordigde de tak "vervoer en communicatie" nog 12,0 % van de Brusselse toegevoegde waarde; dit aandeel is daarna echter snel kleiner geworden en bedroeg nog slechts 8,6 % in 2013. In tegenstelling met wat we zien voor het hele land wordt deze sector in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in grotere mate gedomineerd door de activiteiten op het vlak van telecommunicatie. Zo hebben de in Brussel gevestigde activiteiten in ruime mate geprofiteerd van het succes van de informatie-

en communicatietechnologieën tijdens de tweede helft van de jaren 1990; om dezelfde reden echter kregen ze het hard te verduren na het uiteenspatten van de internetzeepbel in het begin van de jaren 2000. Tussen 1997 en 2003 kende de toegevoegde waarde in volume in de tak "vervoer en communicatie" een zeer sterke groei, met een gemiddelde stijging van 8,7 % per jaar. De volgende tien jaar werden gekenmerkt door een overwegend negatieve evolutie van de activiteit (gemiddeld -0,9 %). Op het vlak van de werkgelegenheid steeg het aantal werknemers in de sector tot bijna 56 000 eenheden in 2001, alvorens geleidelijk te dalen en zich te stabiliseren rond 46 000 personen tussen 2008 en 2013.

Tijdens de komende jaren zou de toegevoegde waarde van deze tak opnieuw moeten stijgen (+1,6 % per jaar in de periode 2015-2020), maar het activiteitenvolume dat wordt verwacht voor het einde van de projectieperiode zou nog net onder het volume liggen dat in 2003 werd bereikt. Deze heropleving zou echter geen aanleiding geven tot een echt herstel van de aanwervingen in de sector. Tussen 2015 en 2020 zou de werkgelegenheid jaarlijks slechts met 0,2 % stijgen, i.e. een gecumuleerde toename met minder dan 500 werknemers. Er wordt weliswaar een toename van het aantal werknemers verwacht van 2015 tot 2018 (netto creatie van 230 banen per jaar), maar ze zou ten dele worden gecompenseerd door het verwachte banenverlies voor de laatste twee jaar van de projectieperiode.

Onder deze voorwaarden zou de tak "vervoer en communicatie" slechts een bescheiden bijdrage leveren tot het herstel van de Brusselse economische activiteit en zo goed als niet tot het herstel van de binnenlandse werkgelegenheid. De bijdrage van de sector tot de groei van de totale regionale toegevoegde waarde voor de periode 2015-2020 zou 0,13 pp per jaar bedragen. Dit cijfer vertegenwoordigt een duidelijke afname ten opzichte van het gemiddelde dat werd berekend tussen 1990 en 2013 (grafiek 07). Ook al vormt dit een verbetering ten opzichte van de negatieve bijdrage die gemiddeld werd opgetekend van 2004 tot 2013 (-0,11 pp), blijft dit resultaat ver onder de prestaties die werden geboekt tussen 1997 en 2003 (+0,91 pp per jaar). Daar er volgens de vooruitzichten slechts weinig banen zullen worden gecreëerd, zou de bijdrage van de sector tot de groei van de Brusselse werkgelegenheid tijdens de periode 2015-2020 bijna gelijk zijn aan nul, i.e. een lichte verbetering ten opzichte van de prestaties in het verleden.

Handel en horeca

Met een aandeel van respectievelijk 12 % en 14 % in de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid

in 2013 blijft de tak "handel en horeca" een belangrijke sector in de Brusselse economie, ook al is zijn relatieve belang sinds het begin van de jaren 1990 voortdurend afgenomen. De prestaties van de sector zouden moeten verbeteren tijdens de projectieperiode. Terwijl de toegevoegde waarde gemiddeld een negatieve evolutie kende tussen 1990 en 2013 (-0,8 % per jaar), zou die evolutie ruimschoots positief moeten worden tijdens de periode 2015-2020 (+1,5 % per jaar). Dit opnieuw aanknopen met de groei zou niet onmiddellijk bevorderlijk zijn voor de werkgelegenheid in de sector, daar het aantal werknemers zou blijven dalen tot in 2016 en daarna opnieuw zou stijgen, voor het eerst sinds 2007. Globaal zou het aantal werknemers tussen 2015 en 2020 elk jaar netto met 240 eenheden stijgen. Op het einde van de projectieperiode zou de sector iets minder dan 98 000 werknemers tellen, i.e. nauwelijks meer dan in 2012.

Onder deze voorwaarden vertegenwoordigen de cijfers inzake de bijdrage van de tak "handel en horeca" voor de komende jaren een duidelijke verbetering, goed zichtbaar in grafiek 07, voor zowel de toegevoegde waarde als de werkgelegenheid. De sector zou bijdragen tot de groei van de regionale toegevoegde waarde met 0,18 pp per jaar voor de periode 2015-2020, tegen -0,12 pp tussen 1990 en 2013. Voor de werkgelegenheid bedragen deze waarden respectievelijk +0,03 pp tegen -0,17 pp.

Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening

Sinds het begin van de jaren 1980 wordt het gewicht van de tak 'gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening' aanhoudend groter in het Brussels Gewest. In 2013 stelden deze activiteiten meer dan 68 000 personen te werk, i.e. 10 % van de totale werkgelegenheid. In vergelijking met 1990 is het aantal werknemers netto gestegen met ongeveer 27 000 eenheden. Met de "overige marktdiensten" en de tak "overheidsdiensten en onderwijs" (zie supra) is dit de enige sector die het aantal werknemers tijdens deze periode zag stijgen.

Net als bij de "overige marktdiensten" werd de werkgelegenheid in de activiteiten inzake gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening gedeeltelijk ondersteund door de dienstencheques (→ Inzet 2). Daar deze tak relatief gezien niet zeer gevoelig is voor zowel een dalende als een stijgende conjunctuur, bleef het aantal werknemers in deze tak de voorbije jaren sterk groeien, terwijl de groei van de binnenlandse werkgelegenheid ter plaatse bleef trappelen in een moeilijke economische context. Met een gemiddelde toename van 1,7 % per jaar tijdens

de periode 2015-2020 zou de werkgelegenheid in de sector een nagenoeg identiek tempo volgen als dat van de toegevoegde waarde. Dit komt overeen met de netto creatie van ongeveer 1 200 banen per jaar. Voor de komende jaren toont grafiek 07 dat we een zekere stabiliteit mogen verwachten van de prestaties in de tak "gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening" ten opzichte van de periode 1990-2013. De bijdrage tot de groei van de Brusselse werkgelegenheid zou zich tussen 2015 en 2020 moeten handhaven op 0,17 pp per jaar. Zo staat de sector op de tweede plaats van de grootste bijdragers, ver achter de "overige marktdiensten". Voor de toegevoegde waarde zou de bijdrage lichtjes moeten stijgen (0,11 pp per jaar), al verklaart dit slechts een beperkt deel van het verwachte herstel van de economische activiteit in het Gewest.

Methodologie: het HERMREG-model

Onder de coördinatie van het Federaal Planbureau (FPB) werkt het BISA sinds 2005 samen met het Institut Wallon de l'Évaluation, de la Prospective et de la Statistique (IWEPS) en de Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR) aan de ontwikkeling van het HERMREG-model. Het is een macro-economisch model dat ontwikkeld is om macro-economische en sectorale projecties op middellange termijn op te maken voor elk gewest in België. In zijn huidige versie steunt het model op een top-downarchitectuur die de nationale resultaten van het model HERMES, ontwikkeld door het FPB, aan de hand van endogene verdeelsleutels uitsplitst op regionaal niveau. De verkregen projecties steunen ten dele op de gegevens van de regionale boekhouding die door het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) gepubliceerd worden. Bij de modelvorming van HERMREG zijn verschillende modules betrokken, met name de demografische variabelen, de macro-economische aggregaten, de arbeidsmarkt, de inkomensrekeningen van de huishoudens, de overheidsfinanciën van de gefedereerde entiteiten of nog het energieverbruik en de emissie van broeikasgassen. Voor de op sectoraal niveau geprojecteerde variabelen onderscheidt HERMREG 13 bedrijfstakken vastgesteld op basis van een hergroepering van de takken van de activiteitennomenclatuur NACE-BEL 2008. Het eerste projectiejaar varieert voor elk aggregaat naargelang de beschikbaarheid van de gegevens. De toegevoegde waarde en de werkgelegenheid zijn bijvoorbeeld beschikbaar tot in 2013 (en dus geprojecteerd vanaf 2014). Het model zorgt zo voor aanvullende informatie bij de statistische reeksen van de regionale boekhouding die na verloop van twee of drie jaar gepubliceerd worden naargelang de variabelen. Momenteel is 2020 het laatste jaar van de projectieperiode. Het HERMREG-model heeft verschillende ontwikkelingsfasen doorlopen en zal de komende jaren nog evolueren. De volgende stap is de overgang naar een architectuur van het 'bottom-up'-type waarmee de impact van de regionale economische beleidslijnen van vraag en aanbod wordt geanalyseerd.

Samengevat

De projecties voor de periode 2015-2020 gaan uit van een verbetering van de macro-economische context in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: het herstel van de groei van de economische activiteit krijgt bevestiging in 2015, maar blijft bescheiden, en de werkgelegenheid begint opnieuw te stijgen.

De tertiaire sector heeft nog steeds een groot overwicht op de activiteitenstructuur in Brussel, maar het proces van tertiarisering van de economie, dat al meerdere decennia aan de gang is, lijkt stilaan een plafond te bereiken.

Wat betreft de toegevoegde waarde zou het herstel van de economische activiteit in Brussel voornamelijk steunen op de financiële sector en op de sector van de "overige marktdiensten".

Voor de werkgelegenheid zijn de grootste bijdragers tot het verwachte herstel de "overige marktdiensten" evenals de tak "gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening".

Om verder te gaan

- BISA, Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, december 2014, *Overheveling van de bevoegdheden Werkgelegenheid en Opleiding: Verslag van de deskundigengroep*.
- FPB, mei 2015, *Economische vooruitzichten 2015-2020*.
- FPB, BISA, IWEPS, SVR, juli 2015, Regionale economische vooruitzichten 2015-2020 (rapport beschikbaar op de website van het BISA) (www.bisa.irisnet.be).
- FPB, INR, september 2015, *Economische begroting*.
- INR, februari 2015, *Regionale rekeningen 2013*.
- SCHREIBER A., VICARD A., juli 2011, *La tertiarisation de l'économie française et le ralentissement de la productivité entre 1978 et 2008*, in *L'économie française - Comptes et dossiers*, Insee Références, Édition 2011

Glossarium en afkortingen

(Zichtbare) arbeidsproductiviteit: verhouding tussen de toegevoegde waarde en het aantal werknemers.

Bijdrage tot de groei: product van het groeipercentage van een component van een aggregaat (bv. de Brusselse toegevoegde waarde) en zijn relatieve gewicht in dit aggregaat tijdens de vorige periode. Wordt de evolutie van de component uitgedrukt in volume, dan kunnen de berekende bijdragen niet bij elkaar worden opgeteld.

Binnenlandse werkgelegenheid: totaal van de loontrekkenden en de zelfstandigen die in een welbepaald geografisch gebied werken, ongeacht hun woonplaats.

Evolutie in volume: evolutie van een economisch aggregaat (bv. het bbp) in reële termen, i.e. met correctie van het inflatie-effect.

Procentpunt (pp): eenheid van het verschil tussen twee in procent uitgedrukte waarden.

Tertiaire sector: geheel van de marktdiensten en niet-verhandelbare diensten die de secties G tot T van de NACE-BEL 2008 omvatten.

Toegevoegde waarde: verschil tussen de productiewaarde en de waarde van de tussentijdse consumptie (i.e. de aankopen van goederen en diensten die als input worden gebruikt in het kader van een productieproces); de toegevoegde waarde wordt ook gedefinieerd als het totaal van de vergoedingen die aan de productiefactoren worden toegewezen.

NOTEN

[1] De gedetailleerde resultaten van de regionale economische vooruitzichten 2015-2020 worden voorgesteld in een rapport dat beschikbaar is op de website van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (→ **Om verder te gaan**). Deze projecties houden geen rekening met de herzieningen die het FPB in september 2015 doorvoerde in het kader van

het opstellen van de economische begroting. In vergelijking met de cijfers van mei 2015 bleef de groei in volume van het Belgisch bbp dezelfde voor 2015 en werd hij met 0,3 procentpunt (pp) naar beneden bijgesteld voor 2016. Op het vlak van werkgelegenheid werd de groeivoet voor 2015 niet gewijzigd en daalde hij voor 2016 met 0,1 pp.

[2] De statistieken die hier worden geanalyseerd gaan terug tot het begin van de jaren 1980. Sommige fundamentele evoluties in de economische structuur van Brussel en België deden zich echter al vroeger voor. In het bijzonder ging het proces van desindustrialisering van de geïndustrialiseerde landen al van start in de jaren 1960 [Schreiber en Vicard, 2011].

F10CUS

Schrijf u in op de nieuwsbrief op www.bisa.irisnet.be

Wetenschappelijke coördinatie: Astrid Romain
Leescomité: Toon Vermeir, Aymnah Gangji, Line Jussiant, Astrid Romain
Kruidtuinlaan, 20 – 1035 Brussel – T.02 800 38 60 – F. 02 800 38 23 – bisa@gob.brussels
V.U.: Christian Lamouline, Secretaris-generaal, Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
©2015 Brussel Hoofdstedelijk Gewest. Alle rechten voorbehouden.